

**ЕЛЕКТРОНЕН БЮЛЕТИН
РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – СОФИЯ**

**E-BULLETIN
REGIONAL HISTORY MUSEUM – SOFIA**

Supplementum I

Доклади от Националната научна конференция
„100 години Ньойски договор: Национални измерения
и отражението им върху София и Софийско“

Proceedings of the National Scientific Conference
“100 years of the Treaty of Neuilly: National dimensions
and their impact on Sofia and the Sofia Region”

**Издателство на Регионален исторически музей – София
Publishing of Regional History Museum – Sofia**

София 2023

**„Е-бюлетин“ е периодично научно електронно издание на
Регионален исторически музей – София**

**“E-Bulletin” is a periodical scientific electronic edition of
Regional History Museum – Sofia**

Съставители

д-р Александър Станев (РИМ–София)
Цветозар Йотов (РИМ–София)

Отговорен редактор

Цветозар Йотов (РИМ–София)

Редакционна колегия

доц. д-р Венета Ханджийска-Янкулова
(РИМ–София)
гл. ас. д-р Илиана Борисова-Кацарова
(СУ „Св. Климент Охридски“)
д-р Марио Филипov (РИМ–София)
Елена Николова (РИМ–София)

Техническо оформление

Светлана Чолакова

Editors

Alexander Stanev, PhD (RHM–Sofia)
Tzvetozar Yotov (RHM–Sofia)

Editor-in-chief

Tzvetozar Yotov (RHM–Sofia)

Editorial Board

Veneta Handzhiyska-Yankulova,
Assoc. Prof., PhD (RHM–Sofia)
Iliana Borisova-Katsarova, Chief Assist.
Prof., PhD (SU “St. Kliment Ohridski”)
Mario Filipov, PhD (RHM–Sofia)
Elena Nikolova (RHM–Sofia)

Layout

Svetlana Cholakova

**Издавателство на Регионален исторически музей – София
Publishing of Regional History Museum – Sofia**

ISSN 2603-4247

**Изисквания към авторите за подготовка на публикация / Requirements for authors
when preparing a publication: <https://e-bulletin.sofiahistorymuseum.bg/bg/requirements>**

Регионален исторически музей – София
Regional History Museum – Sofia

ЕЛЕКТРОНЕН БЮЛЕТИН E-BULLETIN

<http://www.sofiahistorymuseum.bg/bg/>

<http://e-bulletin.sofiahistorymuseum.bg/bg/>

Suppl. I/2023

ISSN 2603-4247

СЪДЪРЖАНИЕ CONTENT

ВМЕСТО ПРЕДГОВОР

Цветозар Йотов

INTRODUCTION

Tsvetozar Yotov

.....7-14

ВОЙНАТА...

Александър Станев

THE WAR...

Alexander Stanev

.....15-26

НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ РАННИТЕ ПАМЕТНИЦИ В ЧЕСТ НА ЗАГИНАЛИТЕ ВЪВ ВОЙНИТЕ ЗА НАЦИОНАЛНО ОБЕДИНЕНИЕ (1912–1918 Г.) В СОФИЙСКА ОБЩИНА

Илия Мечков

OBSERVATIONS ON THE EARLY MONUMENTS IN HONOR OF THE PERISHED IN THE WARS FOR NATIONAL UNIFICATION (1912–1918) IN THE SOFIA MUNICIPALITY

Iliia Mechkov

.....27-45

**СОФИЯ – ЦЕНТЪР НА БЕЖАНСКИТЕ ОРГАНИЗАЦИИ ОТ ЗАПАДНИТЕ
ПОКРАЙНИНИ**

Людмила Зидарова, Елена Бугарчева

SOFIA – CENTER OF REFUGEE ORGANIZATIONS FROM THE WESTERN OUTLANDS
Liudmila Zidarova, Elena Bugarcheva

.....47–57

НЪОЙСКИЯТ ДОГОВОР И АРМЕНЦИТЕ В БЪЛГАРИЯ

Гоар Хнканосян

THE TREATY OF NEUILLY AND THE ARMENIANS IN BULGARIA

Goar Hnkanosyan

.....59–77

**НЕИЗВЕСТНИ СТРАНИЦИ ОТ ДЕЙНОСТТА НА АМЕРИКАНСКИТЕ МЛАДЕЖКИ
ХРИСТЯНСКИ ОБЩЕСТВА В БЪЛГАРИЯ**

Петко Мангачев

**UNKNOWN SITES ON THE ACTIVITIES OF AMERICAN YOUTH CHRISTIAN
SOCIETIES IN BULGARIA**

Petko Mangatchev

.....79–85

СТАРИННИ МЕСТНИ ИМЕНА ОТ ЦАРИБРОДСКО

Анна Чолева-Димитрова

ANCIENT PLACE NAMES OF TSARIBROD REGION

Anna Choleva-Dimitrova

.....87–95

ЛАНДШАФТНАТА АРХИТЕКТУРА НА СОФИЯ ПРЕЗ 20-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК

Мария Гуркова

THE LANDSCAPE ARCHITECTURE OF SOFIA IN THE 1920S

Maria Gurkova

.....97–110

**АКЦИИ СРЕЩУ НЪОЙ: 1989–1997 Г. (ВЪЗРАЖДАНЕ НА ПРОТЕСТИТЕ
НА 27 НОЕМВРИ ОТ МАКЕДОНСКАТА МЛАДЕЖКА ОРГАНИЗАЦИЯ)**

Евгений Еков

**ACTIONS AGAINST TREATY OF NEUILLY: 1989–1997 (REVIVAL OF PROTESTS
ON NOVEMBER 27 FROM THE MACEDONIAN YOUTH ORGANIZATION)**

Evgeniy Ekov

.....111–129

ЧЕТЕНИЯ НА СОФИЙСКИЯ МУЗЕЙ

**100 ГОДИНИ НЬОЙСКИ ДОГОВОР:
НАЦИОНАЛНИ ИЗМЕРЕНИЯ
И ОТРАЖЕНИЕТО ИМ ВЪРХУ
СОФИЯ И СОФИЙСКО**

НЕИЗВЕСТНИ СТРАНИЦИ ОТ ДЕЙНОСТТА НА АМЕРИКАНСКИТЕ МЛАДЕЖКИ ХРИСТЯНСКИ ОБЩЕСТВА В БЪЛГАРИЯ

Петко Мангачев

Непосредствено след края на Първата световна война в България протичат твърде разнородни по своя характер политически, икономически и културни процеси. Те обаче били определено белязани от напълно разгромения стопански живот в страната, от непомерните по размери военни контрибуции, от загубата на значителни части от националната територия и като последица – наплив от десетки хиляди български бежанци, прокудени от заграбените от победителите наши територии. Изведнаж географията насила зачертала историята. Трагичното колело на българската история отново се завъртяло в неправилната посока. На този крайно негативен фон подетата на правителствено равнище инициатива България да приеме за отглеждане хиляди руски деца сираци, е изглеждала на една ръка разстояние от сферата на фантастиката. Но, както е добре известно, у нас са приети около 35 000 руски емигранти, представляващи пълната социална гама от тогавашното руско общество. Всички те, без изключение, обитавали покрайнините на живота. Като се основаваме на данните от различн архивни източници броя на издържайните от българската държава руски деца е възлизал между 1 000 и 1 500. Проблемите, свързани с тяхното изхранване, обличане и обучение, притежавали крайно неприятното свойство да нарастват лавинообразно.

Точно през този труден период българският пълномощен министър в САЩ Стефан Панаретов изпраща на 28 март 1922 г. доклад до българския министър-председател Александър Стамболийски в който го информира за следното: *„Имам чест да Ви явя, че по желанието на Международния комитет на Младежките християнски общества в Ню Йорк днес Ви телеграфирах шифрована депеша да Ви питам дали правителството би се съгласило да им отстъпи някое пригодно здание (казарма или манастир) в което да открият едно професионално училище за млади руски бежанци. Гореказаният международен комитет разполага със шейсет хиляди (60 000) долара¹ с*

¹ През 1922 г. обезценяването на българския лев е достигнало най-високи стойности – 180 лв. за 1 щатски долар – което означава, че посочената сума от 60 000 долара се е равнявала на 10,8 млн. лв.

които смята да издържа за шест или осем месеца до триста ученика... Училището, както казах, ще е професионално и в него ще се преподават зидарство, дюлгерство, дърводелство или столарство, ковачество, елестро-техничество и земеделие. Управлението на училището, уреждането на програмата му, назначения и уволнения на учители, приемане на ученици ще се контролира от Младежкото християнско общество чрез негови представители“ (ДАА, ф. 166К, оп. 3, а.е. 20, л. 2–3). В този документ са посочени и две предложения. В първото от тях се уточнява, че е необходимо не само да има споразумение между въпросната организация и българското правителство за провеждането на такива курсове в страната, но и Министерския съвет да намери работа на тези младежи. Според второто предложение българското правителство трябвало да уреди свободното влизане на руските деца от Цариград в България, както и на американските представители. В тази връзка се отправя запитване дали американските преподаватели биха могли да останат в страната и след завършването на тези курсове. Българското правителство реагира изненадващо бързо. С постановление от 1 април 1922 г., протокол № 30, то разрешава на Международния комитет на християнските дружества в САЩ да открие в България професионално училище за 300–1000 млади руски бежанци и да се даде безплатно или с намален наем помещение за това училище (ДАА, ф. 166К, оп. 3, а.е. 20, л. 6–7). Така било поставено градивното начало на държавно поведение, което за щастие не само се поставяло извън тесните рамки на политиката. Но и демонстрирало сила на мисълта не скована единствено от практически съображения. Целта е била пределно ясна: на правителствено равнище психологическите травми от едно осакатено детство трябвало да бъдат преодоляни. Едва ли има нужда специално да изтъкваме, че в иерархията на нравствените ценности освен всичко друго това е било практически тъждествено с паметта на целия християнски свят за Христос.

Възникването обаче по всяка вероятност на някои технически проблеми възпрепятствало бързото откриване на подобно първо по рода си учебно заведение у нас. Но, това трябва да се посочи, диалоговия режим между двете институции нито за момент не бил прекъснат. Случило се обаче така, че преговорите се провлачили във времето почти половин година. За създалата се ситуация съдим по изпратеното на 5 септември 1922 г. писмо на представителя на американското Младежко християнско общество Б. Р. Райъл до премиера Александър Стамболийски. Според неговото съдържание на 4 септември с.г. се е била провела среща на министър-председателя с представителите на тази международна организация. Посочва се още и това, че е било прието ново, този път XXXVI-о постановление на Министерския съвет от 29 юни с.г., според което било одобрено по принцип предложението на българския пълномощен министър във Вашингтон от 12 май 1922 година. Подчертава се, че „... позволенията да се доведат руски бежанци от Цариград е едно от най-важните условия, нужни за осигуряването на 60 000 долара за откриването и функционирането на това училище“ (ДАА, ф. 166К, оп. 3, а.е. 20, л. 52–53). Според текста на писмо, изпратено на 7 октомври 1922 г. от Младежкото Християнско общество до министър-председателя Стамболийски, с цел да се облекчи приложението на правителственото решение за предоставяне на помещение, младежката християнска организация по собствена инициатива наема къща с 42 стаи на столичната улица „Искър“ № 14, голям дюкян, по-малка къща със шест стаи, намираща се на ъгъла между улиците „Искър“ и „Тетевенска“, както и фабрична сграда на същия адрес. Помещенията били наети

за сумата от 535 000 лева. Същността на молбата се състояла в това да се потърси съдействието на премиера всички тези помещения да бъдат опразнени и предадени за ползване от тази организация (ДАА, ф. 166К, оп. 3, а.е. 20, л. 71–73). На 20 октомври с.г. до министър-председателя Стамболийски било изпратено ново писмо от което научаваме, че *„Съгласно първото постановление на Министерския съвет, взето на заседанието му на 1 август 1922 г., решение № 79, дава се привилегията на Международния комитет да внесе в България неща, необходими за Техническото училище, което се открива в София... да се пропуснат без да се налагат съответните такси на училищния бюджет: една камионетка, машина за кинематограф с филми, бюра и други канцеларски мебели и принадлежности, библиотека с книги и пособия около 2 000 тома, 10 пишущи машини, гимнастически принадлежности – топки за футбол и бейзбол, а също и принадлежности за физически кабинет... а също и земемерни инструменти, дърводелски сечива, одеяла, долни дрехи и др. материали, които не могат да се купят в България“* (ДАА, ф. 166К, оп. 3, а.е. 20, л. 80, 128).

Специално място следва да отделим на предоставената на 21 октомври с.г. на вниманието на министър-председателя Александър Стамболийски пълна учебна програма съставена от американското Младежко християнско дружество за провеждането на занятията в Техническото училище. В параграф 1 се посочва, че: *„Училището ще даде практическо знание по разни занаяти на руски и български бежанци, тъй щото учениците да усвоят туй в най-късо време и да бъдат годни да намерят самостоятелно прехраната си като работят по специалността си в България, която премного се нуждае от подобни опитни работници“* (ДАА, ф. 166К, оп. 3, а.е. 20, л. 82). Според този текст учебното заведение се е помещавало в три отделни здания на ул. „Искър“ № 14 като в тях е имало пансион, трапезария и кухня. Основните учебни дисциплини били насочени към усвояване на технически умения в областта на строителството, електротехниката и земеделието. Училищната програма предвиждала всички ученици да изучават български език, история и география на български език, а останалите предмети – на руски език. В направлението „Строителство“ учениците се предвиждало да усвояват алгебра, чертане, геометрия, физика, тригонометрия и химия. Специалните предмети включвали: строителни материали, зидане, дърводелство, мазилка с вар и цимент, бетон, арматурно желязо, изработка на кабинетни принадлежности, боядисване, стъклопоставяне, покриви и скелета, инсталиране на тръби за вода и за газ (sic!), електричество, чертане. Направлението „Електротехника“ включвало изучаването както на алгебра, чертане, геометрия, физика, тригонометрия и химия, така и на редица специални предмети като метали и техните свойства, физика на електричеството, топлината и светлината, телефон, телеграф, сигнализация, голямо електрическо напрежение, електрическо осветление и отопление, магнити, елеватори, инсталации за електрически звънци, изработване на брави, инсталации за телефони, за електрическо осветление, поправка на електрически инструменти. В третото направление „Земеделие“, освен посочените в другите раздели шест основни учебни предмети, се предвиждало усвояването на топография, география, геодезия, земемерие, топографично чертане и измерване. Тук едва ли има потребност да се подчертава, че всички тези учебни предмети са били в крак с последния вик на съвременните по онова време методи на обучение. Общият брой на преподавателите възлизал на 23 специалисти по отделните учебни предмети. Според първоначалните

прогнози се определяло руските ученици, идващи от Цариград, да са на брой 200, а българските – 100. Предвиждали се санкции за изключване на ученици, които не проявявали необходимия интерес от завършване на образованието си (ДАА, ф. 166К, оп. 3, а.е. 20, л. 82–86).

По всяка вероятност поривът на ръководството на Американските младежки християнски дружества за бързо откриване у нас на учебно заведение да е бил в известна степен охладен от присъщата бюрократичната мудност по нашите балкански географски ширини. Това ясно проличава от изпратеното от тяхното ръководство на 4 ноември 1922 г. до българския премиер Александър Стамболийски писмо в което се уточнява, че: „Групата от руски деца пристигна от Цариград във Варна на 9 октомври откъдето те бяха поети до 27 с.м. от Обществото на народите и след това изпратени в София. Зданието за провеждане на техническите курсове на ул. „Искър“ 14 не бе опразнено. Международният комитет изпълни задължението си, но не може да поеме по-нататъшна отговорност относно тези 200 младежи. По тая причина младежите остават на грижите на правителството“ (ДАА, ф. 166К, оп. 3, а.е. 20, л. 5). На същата дата е изпратено още едно писмо от чийто текст проличава, че до 24 октомври с.г. помещенията на ул. „Искър“ №14 все още не били предоставени на тази организация и че групата пуски деца временно е била настанена във Военното училище в София. (ДАА, ф. 166К, оп. 3, а.е. 20, л. 101). Имаме основание да считаме, че това писмо е изиграло определена роля тъй като в справка до премиера четем, че „На 20 ноември 1922 г. техническото училище е отворено. В него се обучават около 320 ученици. Електротехническата работилница е пригодена за 50 ученика, а останалите 100 са принудени да работят при много неизгодни условия. Досега са похарчени 200 000 лв., но тази сума не е дала своя практически резултат за училището“ (ДАА, ф. 166К, оп. 3, а.е. 20, л. 132). По този повод се вземат необходимите мерки, което проличава от постановлението на Министерския съвет от 28 декември 1922 г. в което се посочва: „С отмяната на ХХХ-ото постановление на Министерския съвет, взето на заседанието му от 22 ноември т.г. разрешава се да бъдат зачислени във Военното училище на юнкерска дажба срещу заплащане 200 души руски младежи – ученици в американските технически курсове в София“ (ДАА, ф. 166К, оп. 3, а.е. 20, л. 142). На 18 декември в училището са записани за обучение 320 ученика с учебен цикъл от шест месеца (ДАА, ф. 166К, оп. 3, а.е. 20, л. 131). Училището официално започва занятия на 21 декември 1922 г. (ДАА, ф. 166К, оп. 3, а.е. 20, л. 127). Една година по-късно – на 10 октомври 1923 г. – тук са били записани като ученици 519 руски деца и 38 българчета (ДАА, ф. 166К, оп. 3, а.е. 20, л. 178).

В процеса на работата ни с архивните материали бе открит и един документ в който се посочват имената на редица американски официални лица, които са подкрепяли функционирането на това учебно заведение в България. Това са: д-р Клакстен – комисар по обучението в САЩ, д-р Мот – директор на Техническото обучение на армията в САЩ, сър Калвин – председател на Репарационната комисия в България, адмирал Бристъл – висш военен комисар на САЩ в Цариград, С. Ф. Гейтс – ректор на Роберт колеж в Цариград, пълномощния министър на САЩ в Цариград – Уилсън. (ДАА, ф. 166К, оп. 3, а.е. 20, л. 131).

Въпреки взетите през следващите години различни правителствени решения във връзка с по-нататъшното развитие в София на това Техническо училище, като се основаваме на архивните източници, постоянен инициатор за напре-

дъка му са били представителите на американските Младежки християнски общества. За подобна тенденция съдим по писмото, изпратено до министъра на търговията, промишлеността и труда² на 21 април 1924 г., в което представителите на американската Младежка християнска организация уточняват, че: „Бюджетът на това училище за идната учебна година, започвайки от 1 май 1924 г. до 1 май 1925 г. ще нарастне приблизително на 3 360 000 лв. Разходите за пансион и храна възлизат отделно на 1 334 000 лв. Молим да побързате с Вашите отговори в процеса на преговорите за да имаме отговора на Вашето правителство не по-късно от 22 април 1924 г. за да можем да телеграфираме на г-н Колтън, секретар на руския отдел при Международния комитет на Американските младежки християнски дружества за да може той от своя страна да представи тези условия на представителя на Рокфелеровата фондация“ (ДАА, ф. 166К, оп. 3, а.е. 20, л. 203–204). В писмо от 13 юни 1924 г. до българския министър на външните работи и вероизповеданията³ изпратено от представителството на тази организация у нас, то информира за следното: „Имаме чест да Ви уведомя официално, че всички източници към които се обърнахме да съдействат парично за продължаването на американските практически технически курсове в София, отказаха да ни съдействат за продължение дейността на училището. В училището се обучаваха и 40 българчета“ (ДАА, ф. 166К, оп. 3, а.е. 20, л. 209).

Интерес представлява и въпроса как е гледала Българската православна църква на действията на представителите у нас на Американските младежки християнски дружества. Това можем да проследим от следното протестно писмо на пловдивския митрополит Максим до Светия Синод: „Тези протестантски пропагандисти... оскърбяват с тоя прозелитизъм православната Българска църква и българския народ и правят подозрителни дори най-искрените прояви на съчувствие и помощ от страна на благородната американска нация към България. Участието на протестантските пропагандисти в организирането и ръководенето на младежките християнски дружества е една опасност, която трябва да се отстрани. Ето защо: 1) младежките християнски дружества в училищата и вън от училищата да се наричат православни и да имат ръководители, чието православие не подлежи на съмнение; 2) участието на хора от протестантските пропагандни мисии в младежкото християнско движение сред православните е недопустимо; 3) ако от ръководителите на всемирното християнско движение на младежта не бъдат по достойнство оценени горните положения, Светият Синод ще бъде принуден да се противопостави на направляваното отвън движение сред българската младеж и да вземе движението изцяло в свои ръце“ (ДАА, ф. 166К, оп. 3, а.е. 20, л. 203–204). В този конкретен случай не вземаме страна дали тази отрицателна позиция на представителите на Българската православна църква е била правилна или погрешна. Но, погледната обективно, тя е напълно обяснима. На практика една такава хубава инициатива, подета от дарители с будна съвест, просто е била пропусната от българските църковни среди било поради недоглеждане или недооценяване на възникналата ситуация при която най-определящото е бил хуманизма. Където има чест, там има и дълг.

² Иван Русев – министър от 9 юни 1923 г. до 4 януари 1926 г.

³ Христо Калфов – министър от 1923 до 1926 г.

Вместо заключение ще си позволя да посоча, че за дейността на американския Международен комитет на Младежките християнски общества у нас почти нищо не се знае. Поради тази причина сметнах за необходимо да положа известни усилия, за да осветля на базата на откритите от мене архивни източници, един детайл от историята на българо-американските отношения, разкриващ съзидателния дух през онази епоха.

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Я

ДАА, ф. 166К: Държавна агенция „Архиви“, фонд 166К, опис 3, архивна единица 20.

S U M M A R Y

UNKNOWN SITES ON THE ACTIVITIES OF
AMERICAN YOUTH CHRISTIAN SOCIETIES IN BULGARIA

Petko Mangatchev

This article tries to reveal one little-known period of Bulgarian-American relations. It is dedicated to the US Christian Youth Societies and their educational activities in Bulgaria during one of the most difficult political and economical periods – after the end of the First World War. The representatives of these organizations and their serious efforts achieved remarkable success in education by using one of the most advanced methods at that time in its curriculum and giving hundreds Russian and Bulgarian youth professional realization.

***Ключови думи:** Американски младежки християнски общества, министър-председател Александър Стамболийски, Първа световна война, Българска православна църква, създаване и развитие на Техническо училище в София с американска помощ, съвременно обучение на руски и български младежи бежанци.*

***Keywords:** American Youth Christian Societies, Prime Minister Alexander Stamboliyski, World War I, Bulgarian Orthodox Church, establishment and development of a Technical School in Sofia with American assistance, modern training of Russian and Bulgarian refugee youth.*

A B T O P

Петко Мангачев

*Съюз на българските журналисти
pmangatchev@gmail.com*

Petko Mangatchev

*Union of Bulgarian Journalists
pmangatchev@gmail.com*

